

Lingüística Galega
a contribución do
Instituto da Lingua Galega

LaborHistórico

Volume 3 - Número 1 - jan./jun. 2017

Sumário

Limiar	10
---------------	----

Henrique Monteagudo
Rosario Álvarez

Dossiê Temático

Lingua e sociedade en Galicia	14
--------------------------------------	----

Henrique Monteagudo

Investigar, elaborar, divulgar. O Instituto da Lingua da Universidade de Santiago de Compostela	49
--	----

Serafín Alonso Pintos

A investigación sobre a variación lingüística do galego: desde o ALGa ata a actualidade	63
--	----

Rosario Álvarez
Xulio Sousa

A edición de textos en Galicia (da Idade Media aos Séculos Escuros)	76
--	----

Ana Boullón

Situando o galego no terreo da investigación lingüística: os traballos de fonética e fonoloxía	93
---	----

Elisa Fernández Rei
Xosé Luís Regueira

A gramática galega, un río de curso curto e sinuoso. Panorama histórico dos estudos gramaticais sobre o galego	111
<i>Francisco Cidrás</i> <i>Francisco Dubert-García</i>	
Panorama actual da lingüística histórica galega	126
<i>Xavier Varela Barreiro</i> <i>Ricardo Pichel</i>	
Avances e tendencias actuais en lexicografía galega	149
<i>Ernesto González Seoane</i> <i>Antón Santamarina</i>	

Recebido em 02 de fevereiro de 2017. | Aprovado em 14 de abril de 2017.

DOI: <http://dx.doi.org/10.24206/lh.v3i1.17111>

Xavier Varela Barreiro¹

Ricardo Pichel²

Resumo: Os estudos de lingüística histórica galega gozan de boa saúde na actualidade e é numeroso o grupo de investigadores que, desde lugares e países moi distantes entre si, participan no seu desenvolvemento. Neste artigo os autores ofrecen unha breve panorámica das achegas recentes a esta disciplina filolóxica, focando o obxectivo principalmente na produción bibliográfica, nos recursos de investigación accesibles na Internet, nos proxectos de investigación en andamento e nos encontros e eventos científicos centrados nesta área da lingüística galega.

Palabras-chave: lingüística histórica galega; gramática histórica galega; galego; historiografía lingüística.

Abstract: The studies of Galician historical linguistics have good health at present, and there is a large group of researchers that, from places and countries very distant to each other, participate in its development. In this article, the authors offer a brief overview of the recent contributions to this philological discipline, focusing mainly on bibliographic production, research resources accessible on the Internet, on-going research projects and meetings and scientific events focused on this area of Galician linguistics.

Keywords: Galician historical linguistics; Galician historical grammar; Galician language; Linguistic historiography.

¹ Profesor Titular de Filoloxías Galega e Portuguesa na Universidade de Santiago de Compostela (Galiza). Investigador do Instituto da Lingua Galega, centro de investigación desa mesma universidade. xavier.varela@usc.es.

² Investigador postdoutoral Juan de la Cierva na Universidad de Alcalá de Henares; investigador do Instituto da Lingua Galega (Universidade de Santiago de Compostela). ricardo.pichel@uah.es.

Introdución

Os autores deste traballo queremos presentar aos lectores desta revista, non só mais eminentemente brasileiros, un breve panorama dos desenvolvementos da lingüística histórica centrada na lingua galega. De inicio pensabamos ocuparnos unicamente das actividades e resultados dos investigadores da institución da que formamos parte, o Instituto da Lingua Galega (ILG), pois o volume e a calidade da súa produción teñen entidade para encher de contidos este artigo e aínda máis, a pouco que se profunde na descrición e análise crítica. Porén mudamos de opinión por crermos que neste tipo de traballos debe prevalecer o interese dos lectores, para os cales, pensamos, o importante non é a adscrición institucional dos investigadores —sempre restritiva— senón a natureza e a calidade das obras. Fixémolo tamén por congruencia coa nosa firme vontade de ofrecer no exterior unha imaxe de unidade de acción investigadora resultante do compromiso co noso país, Galiza, antes que con calquera outra realidade ou instancia institucional, académica ou científica menor, do que só podería saír unha imaxe parcial, incompleta e por acaso egoísta do que é espazo común e logro de todos.

O que traemos aquí non é propiamente un estado da arte dos estudos de lingüística histórica realizados en Galiza senón unha presentación moi sumaria dos resultados recentes alcanzados na disciplina da historia interna da lingua galega, sen outra pretensión que facilitar unha aproximación básica aos seus fitos máis importantes. Nesta empresa non partimos de cero, pois contamos con publicacións de historiografía lingüística nas que xa foi obxecto de revisión unha parte importante da produción bibliográfica. Será este o noso primeiro centro de interese. A continuación propoñeremos unha aproximación prospectiva aos contidos da lingüística histórica a través da BILEGA (*Bibliografía Informatizada da Lingua Galega*), un recurso bibliográfico de gran valor e desde o que faremos, no apartado seguinte, unha selección de contributos aparecidos con posterioridade á data das obras de historiografía mencionadas. Na epígrafe posterior pasaremos rápida revista aos recursos abertos na rede ao servizo da investigación lingüística de orientación diacrónica. Por último, daremos noticia dos proxectos de investigación en andamento e dos eventos científicos en que, a nivel galego e a nivel internacional, tivo e ten lugar a dinamización desta disciplina en forma de debate de ideas e presentación de proxectos e resultados.

1. A aproximación desde a historiografía lingüística

Alén das bibliografías lingüísticas de carácter xeral, como Regueira Fernández (1990-1992; 1996) ou García Gondar (1995; 2006; 2008), en que o nivel da información é por veces superficial, son as publicacións de historiografía lingüística dedicadas en exclusiva á lingüística histórica ou compartilladamente con outras disciplinas lingüísticas as que ofrecen unha imaxe máis precisa e profunda do seu decorrer. De entre elas destacamos dúas por se debullaren nas súas páxinas o alcance e o valor dos estudos especializados aparecidos con anterioridade á data da súa publicación.

En Varela Barreiro (2004) revisase crítica e cronoloxicamente o esencial da bibliografía especializada, no entanto que en Rodríguez Guerra (2009) é exclusivamente o dominio da sintaxe histórica o obxecto de atención. Desistimos de presentar aquí un resumo destes dous traballos, a prol dunha investigación libre de redundancias ou repeticións innecesarias e optamos, como mellor solución, por remitir o lector a eses dous artigos, de fácil acceso telemático. Neles, complementándoos, atopará unha boa plataforma de aproximación ás referencias anteriores ao ano 2009. Será das referencias bibliográficas posteriores a ese ano das que nos ocupemos nos apartados seguintes tomando como guía e fonte principal de extracción de datos a BILEGA e a rica información contida nela. Será neses apartados onde ofrezamos unhas pinceladas referidas aos contributos posteriores a 2009 e mesmo, nalgún caso, anteriores a ese ano por non seren tratados nesas dúas publicacións, en que, insistimos, está o groso da información. Duns e dos outros falaremos a continuación, fixando a nosa atención só nas obras que consideramos imprescindibles.

2. A aproximación desde BILEGA

Faremos primeiramente unha mínima descrición cuantitativa dos materiais de lingüística histórica contidos no recurso escollido como guía do breve percorrido polos traballos desta disciplina que queremos singularizar

dentro da copiosa masa de títulos que enchen o seu andel. Para unha explicación detallada da BILEGA véxase García Gondar (2003).

O recurso bibliográfico BILEGA³, creado no ano 1992 por Francisco García Gondar e en permanente estado de actualización desde aquela, é un excelente pano de fondo, necesario e imprescindible, para calquera procura de información de índole lingüística. É, sen dúbida, a mellor e máis completa fonte de información da lingüística galega e, en relación co tema que nos ocupa, no seu Tesouro de temas figura un capítulo propio dedicado á "Lingüística histórica e crítica textual" (cap. 6), con atención específica a:

Referencias (nº)⁴

I. Lingüística histórica		
a) Gramáticas históricas e outros estudos globais		52
b) Orixe e formación do galego		1139
c) Historia externa do galego		679
d) Historia interna do galego:	cambios fonéticos e fonolóxicos	492
	cambios morfolóxicos	517
	cambios sintácticos	191
	historia do léxico e etimoloxía	2754
	outros cambios lingüísticos	4
	Subtotal	3958
Subtotal		5828
II. Crítica Textual		
a) Traballos xerais		35
b) Traballos específicos:	edicións de textos literarios e paraliterarios	403
	edicións de textos científico-técnicos	2
	edicións de documentos notariais	32
	edicións doutros tipos de textos	13
	traballos de diplomática, codicoloxía e escriptoloxía	187
	Subtotal	637
Subtotal		672
III. Historiografía da lingüística histórica e a filoloxía galegas		
		383
Total		6883

Este voluminoso corpus de referencias bibliográficas de lingüística histórica representa talvez o pilar máis importante da BILEGA e, en consecuencia, do desenvolvemento histórico da filoloxía galega, pois supón o 35% do total das súas entradas (19.757). Abrangue, nos seus fondos, un período de máis de 250 anos inaugurado en data recuada por Frei Martín Sarmiento e os seus *Elementos ethimologicos, según el método de Euclides para averiguar por la analógica alteración de la lengua latina el primitivo origen de muchísimas voces* (1758), seguidos da *Disertacion sobre las virtudes maravillosas y uso de la planta llamada Carqueixa, conocida en Galicia por este nombre, y en otras provincias del Reyno, por una voz analoga á la misma pronunciacion* (1759) e de "Sobre la voz oleiros" (1781), ambas do mesmo autor. Saltando de alí ao presente, a revisión das últimas referencias introducidas indica que na

³ <<http://www.cirp.gal/bdo/bil/bilega.html>>.

⁴ Datos tirados da BILEGA na data 2017-10-11.

actualidade se mantén o interese nesta liña de estudo por parte dun grupo numeroso de avezados investigadores, maioritariamente de Galiza (Alexandre Rodríguez Guerra, Ana Isabel Boullón, Francisco Dubert, Henrique Monteagudo, Juan Carrasco, Manuel Ferreiro, Paulo Martínez Lema, Ramón Mariño, Ricardo Pichel, Rosario Álvarez, Xavier Varela, Xoán López Viñas, Xosé Luís Regueira, Xosé Manuel Sánchez Rei, etc.), mais ao que se suman investigadores igualmente recoñecidos doutras nacionalidades ou procedencias como Portugal (Ana Maria Martins: Lisboa, Clara Pinto: Lisboa, Esperança Cardeira: Lisboa, Maria José Carvalho: Coimbra, Sonia Duarte: Porto, etc.), o Brasil (Carolina Medeiros: Rio de Janeiro, Leonardo Marcotulio: Rio de Janeiro, Mário Eduardo Viaro: São Paulo, Mónica Yuriko Takahashi: São Paulo, Valéria Gil Condé: São Paulo, etc.), os Estados Unidos (André Zampaulo: California), Chile (Mauricio Fuenzalida: Santiago de Chile), etc.

3. Unha selección de obras recentes, de recursos, de proxectos en andamento e de actividades de promoción e difusión da investigación

As posibilidades de filtraxe que ofrece a BILEGA permiten acceder a calquera traballo e obter del unha información crítica que axuda a discriminar entre o fundamental e o accesorio ou, simplemente, prescindible. É esta unha experiencia que recomendamos e que, estamos certos, será de utilidade a quen se apreste a ela. Nós trazaremos aquí un breve percorrido por algúns dos materiais que consideramos esenciais, fixando a nosa atención sen restricións cronolóxicas unicamente en obras de abranxencia xeral (manuais, compendios breves), e limitándonos aos tempos recentes noutro tipo de obras — téñase en conta que ata 2009 xa se fai en Varela Barreiro (2004) e Rodríguez Guerra (2009) —, das que seleccionamos aquelas que teñen gran entidade conceptual (monografías...) ou as de investigadores reputados e de vasta produción neste dominio, para non facer do traballo unha mera sucesión indiscriminada de autores e títulos.

3.1. Manuais de gramática histórica

De máximo interese son os manuais de gramática histórica. De dúas destas obras xa nos ocupamos en Varela Barreiro (2004: 651-653): os *Elementos de gramática histórica gallega (fonética-morfología)* de Vicente García de Diego (1909) e a *Gramática histórica galega. I. Fonética e morfosintaxe* de Manuel Ferreiro (1995), polo que remitimos alí para obter información sobre elas.

Completan a nómina deste apartado outras dúas obras que merecen mención moi especial: a *Gramática histórica galega. II. Lexicoloxía* de Manuel Ferreiro (1997), que non figura, incomprensiblemente, en Varela Barreiro (2004) — median sete anos entre esas publicacións —, e a *Fonética e fonoloxía históricas da lingua galega* de Ramón Mariño (2017).

A primeira ocúpase do devir léxico-semántico da lingua galega e pecha o círculo aberto polo mesmo autor tres anos antes coa excelente *Gramática histórica* (1995), coa que comparte altos valores filolóxicos sobexamente recoñecidos nos anos transcorridos desde a súa publicación.

A obra de Ramón Mariño, de recentísima aparición, debulla con minuciosidade e aborda con audacia os complexos procesos da mudanza fonética e fonolóxica sen deixar de dar resposta ponderada ou marcar posicionamento crítico ante todos e cada un dos problemas e perspectivas da lingüística histórica, comezando por unha exposición teórica primorosa dos mecanismos da mudanza lingüística, continuando por un grao máximo de profundamento na explicación dos cambios do galego e rematando por un enfoque expositivo que lle concede primacía xerárquica ao criterio cronolóxico fronte ao da tipoloxía dos cambios (fica nun segundo nivel) ou ao da tipoloxía das unidades implicadas neles (fica nun terceiro nivel), de maneira que os contidos se agrupan nos tres períodos nos que o autor divide a historia da lingua: a) Do latín ao galego medieval (séculos II a. C - XV d. C.); b) O galego medio (séculos XVI-XVIII); c) O galego contemporáneo (séculos XIX-XXI). O rigor e o sentido crítico empregados na realización desta obra permítenos augurarlle tanto impacto, polo menos, como tiveron e manteñen hoxe outros manuais do autor como son a *Historia da lingua galega* (1998) e a *Historia de la lengua gallega* (2008).

3.2. Compendios breves de historia interna

O formato das enciclopedias —lingüísticas ou de áreas máis amplas do coñecemento— serviu nos albores da lingüística galega para a divulgación sistematizada do conxunto das mudanzas lingüísticas ordenadas por niveis de análise. A súa utilidade, sobre todo para investigadores dedicados a outras disciplinas filolóxicas, non perdeu vixencia, de aí a aparición relativamente recente das últimas achegas nesta liña de publicacións. Calquera das cinco obras presentadas a continuación conserva utilidade para o tipo de lector mencionado e tamén para estudantes:

- a) "Galego", de Rosario Álvarez Blanco, Francisco Fernández Rei e Xosé Xove Ferreiro (1980). A información diacrónica é unha das partes desta entrada da *Gran Enciclopedia Gallega*, xuntamente coa gramatical, a dialectal e a sociolingüística.
- b) "Galegische Koine = La koiné gallega", de Ramón Lorenzo (1995). É un verdadeiro esbozo de gramática histórica estruturada e conducida a través das unidades grafemáticas, fonéticas e morfosintácticas.
- c) "Historia da lingua galega", de Ramón Mariño Paz e Xavier Varela Barreiro (2000). Aborda as historias interna e externa da lingua galega. Unha e a outra organízanse en tres períodos e a historia interna preséntase, para cada período, atendendo á tipoloxía dos cambios no plano fonético e aos tipos de unidade no plano morfosintáctico.
- d) "Historia interna del gallego: sistema fónico y gráfico, morfología, sintaxis, léxico y formación de palabras = Interne Sprachgeschichte des Galicischen: Laut- und Schriftsystem, Morphologie, Syntax, Wortschatz und Wortbildung", de Ildikó Szijj e Johannes Kabatek (2008). No marco xeral da romanística, os autores realizan un excelente resumo da historia interna, sen excluíren nel ningún dos compoñentes. A maiores dos niveis considerados nas tres obras precedentes incorporan a sintaxe, o léxico e a formación de palabras.
- e) "Geschichte der gesprochenen Sprache in der Romania: Galicisch und Portugiesisch / Historia de la lengua oral en la Romania: gallego y portugués", de Ramón Mariño (2009). Océpase da dimensión da oralidade na historia do galego e do portugués.

3.3. Unha breve antoloxía de traballos recentes doutro teor

A lingüística histórica galega goza hoxe de boa saúde e presenta notable vitalidade, seguramente por ser o galego unha lingua mergullada nun proceso de recuperación social e de construción e planificación, acelerada, do seu corpus filolóxico. Por tal motivo, dar conta das achegas producidas, mesmo se non se vai máis aló do xa citado ano 2009 e non se entra a facer unha mínima valoración crítica delas, é labor imposible neste formato de publicación. É por iso que, guiándonos polo noso criterio persoal, certamente subxectivo, preferimos facer unha selección bibliográfica estrita clasificando as obras segundo a subdisciplina á que remiten pola súa temática. Neste lugar facemos referencia unicamente a autor e data de publicación, aínda que os datos completos figuran na bibliografía final.

Fonética e fonoloxía

- a) Vocalismo: Alonso Núñez (2014); Dubert García (2011); Mariño Paz (2009); Martínez Lema (2014).
- b) Consonantismo: Ferreiro Fernández (2013); Regueira Fernández (2014); (2015); Sousa Fernández (2010).
- c) Vocalismo e consonantismo: Carrasco (2010); Cohen (2010); Monteagudo (2013); Rodríguez Lorenzo (2012); Pérez Capelo (2015).

Morfoloxía

- a) Artigo: Dubert García (2014b).
- b) Verbo: Dubert García (2013); Goldbach (2011).

Morfología

- a) Xeral: Viaro (2014).
- b) Sufixos: Areán-García (2012); Condé (2012); (2014); Freixeiro Mato (2014); López Viñas (2015).

- c) Clítico: Varela Barreiro (2015).
- d) Substantivo e adxectivo: Mariño Paz (2011).
- e) Adxectivo: Varela Barreiro e Mariño Paz (2010).
- f) Pronome: Monteagudo (2008a); Sánchez Rei (2013a); (2014a).
- g) Verbo: Dubert García (2012); (2014a); (2014c); Favaro (2012a); (2012b); Mariño Paz (2013); (2014); Rodríguez (2014).
- h) Preposición: Parkinson (2015); Viano (2013).
- i) Conectores: Freixeiro Mato (2013).
- l) Marcadores discursivos: Magarinhos (2011).

Morfosintaxe

- a) Verbo: Schultheis (2010); Varela Barreiro (2010).

Sintaxe

- a) Clítico: Sánchez Rei (2014b).
- b) Infinitivo flexionado: Groothuis (2015); Penas Ibáñez (2014).
- c) Adverbio: Cereixo Silva (2007).
- d) Funcións oracionais: Sánchez Rei (2013b); Cidrás Escáneo (2009).
- e) Orde dos elementos: Álvarez Blanco (2015); Hinzelin (2010); Monteagudo (2008b); Rodríguez Guerra (2004); Sitaridou (2012).

4. Recursos na Internet de interese para a lingüística histórica

Pódese cualificar de precoz a introdución das novas tecnoloxías aplicadas ao estudo da lingua galega, pois aínda sendo unha lingua secularmente minorizada os inicios desta focaxe remontan á década dos 80 do século XX. Foron os cörpera os recursos que primeiramente e con maior empeño prosperaron. Entre os anos 2000 e 2004 estaban xa na rede cörpera que, abranguendo a totalidade da historia lingüística, tanto romance como latina, abrían novos camiños na investigación e facían posible xa daquela completar o abano cronolóxico nos estudos de corte diacrónico. Comezaremos por eles para despois dirixir a atención de forma menos demorada a outros recursos de interese textual e lexicográfico.

4.1. Os cörpera

Na súa xénese todos os cörpera coincidiron en se ocuparen en reunir, codificar e abrir á consulta pública textos de Galiza ou, no caso do corpus latino, da Gallaecia. Foron concibidos como cörpera monolingües e acabaron sendo complementarios no reparto cronolóxico dos períodos abordados. Todos eles teñen ampla difusión entre os investigadores e non é preciso facer descrición, nin sequera mínima, máis alá de indicar o seu nome e a url na que están aloxados. Ora ben, para os períodos medieval e moderno tivo lugar moi recentemente unha mudanza de criterios na fixación dos ámbitos de procedencia e da estruturación dos textos dun dos cörpera, o CGPA, que fai recomendable comezar por el e dedicarlle aquí atención especial por ser un dos seus cambios a apertura á dimensión galego-portuguesa mediante a integración no corpus de textos en galego-portugués, galego e portugués —ademais de castelán no caso de Galiza— procedentes de territorios galego, portugués e brasileiro.

4.1.1. Corpus Galego-Portugués Antigo (CGPA)

O CGPA é un corpus de baseamento internacional do que son parceiros grupos e investigadores particulares de Galiza, Portugal e Brasil. Foi promovido por Xavier Varela no Instituto da Lingua Galega e, como recurso *on line*, está aloxado no servidor deste centro de investigación.

A atención especial a este corpus anunciada *supra* ten moito que ver, ademais do xa dito, coa intención dos autores de conectar a lingüística histórica da lingua galega co ámbito glotolóxico e xeográfico preferente da revista que acolle este artigo e que, durante séculos, constituíu para a lingua galega a outra parte do seu ecosistema lingüístico inmediato, histórico e natural: o do mundo luso-brasileiro. A nosa disciplina, aínda sendo obxecto de estudo *per se* como parte dunha filoloxía especificamente galega, é dificilmente imaxinable na súa plenitude desde

unha praxe filolóxica interesada unicamente en fontes textuais ou materiais de calquera tipo restrinxidos na súa procedencia ao actual territorio galego.

Ata data recente (2014) os recursos de corpus erguidos en Galiza tiveron alcance exclusivamente galego por razóns prácticas e de adaptación ás posibilidades reais de actuación na súa fase inicial. Isto non significa que os equipos de traballo destes recursos e proxectos considerasen innecesaria a presenza de datos e materiais portugueses e brasileiros; simplemente desentendíanse do compromiso de facilitar esa converxencia e trasladaban ao investigador consultante o incómodo labor de procurar atomizadamente a información. En realidade non era esta unha actitude puramente caprichosa desconectada da tendencia dominante no desenvolvemento por separado das filoloxías galega e lusobrasileira. Tanto da parte galega como da lusobrasileira impúxose, con contadísimas excepcións, unha praxe filolóxica inxustificadamente illacionista na escolla de fontes textuais para o período antigo, de forma especial para o período medieval. Da parte lusobrasileira pouco máis se pode citar como excepción que a *Altportugiesisches Elementarbuch*⁵ (1933) do filólogo austríaco Joseph Huber. Nas indicacións bibliográficas ofrecidas na introdución inclúense, con epígrafes específicas, referencias ao galego; así é no apartado dedicado á dialectoloxía, o VII, no que ao pé de obras de abranxencia portuguesa (Bluteau, Leite de Vasconcellos e, en xeral, os traballos desta focaxe da *Revista Lusitana*) cita as máis importantes obras da tradición filolóxica do galego existentes na altura (a *Gramática gallega* de Saco Arce [1868], *El idioma gallego* de Álvaro de la Iglesia [1886], *Origen filológico del idioma gallego* de Manuel Rodríguez [1898], os *Estudios de philologia gallega* de Leite de Vasconcellos [1902, na *Revista Lusitana*], os *Elementos de gramática histórica gallega* de Vicente García de Diego [1909], a *Gramática do idioma galego* de Manuel Lugrís [1922], o *Diccionario gallego* de Juan Cuveiro [1876], o *Diccionario gallego-castellano* de Marcial Valladares [1884] e o *Diccionario gallego-castellano* de Leandro Carré [1928]). Tamén inclúe no repertorio de fontes textuais as obras galegas antigas editadas. Na epígrafe da prosa documental cita os *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI* de Martínez Salazar (1911) e na da prosa literaria cita a tradución galega da *Crónica troiana*, editada polo mesmo autor (1900); entre os textos poéticos están as *Cantigas de Santa María* (1264-1284) de Afonso X e o que el denomina *Cancionero gallego-castellano* (1350-1450). Tamén se fai eco da historia da literatura galega, representada por *La literatura gallega* de Uxío Carré Aldao (1911).

A postura contraria é amplisimamente dominante, mesmo en casos nos que se admite, dalgún xeito, a posibilidade de na actualidade Portugal e Galiza compartiren a mesma lingua. Mais unha cousa son os construtos teóricos e declaracións sobre a identidade lingüística e outra ben distinta a posta en práctica dun método filolóxico congruente con eles. Entre as obras de referencia máis recentes de especialistas portugueses é ilustrativa desta actitude a *Introdução à História do Português* (2004) de Ivo Castro. Aínda que unha comprensible posición de prudencia leva o autor a desbotar a isoidentidade lingüística galego-portuguesa actual no plano dos pronunciamentos abstractos e xenéricos:

Um problema pendente que não colocamos a par destes [o estado da variante europeia do português, a situación do português nos novos países de língua oficial portuguesa e o distanciamento entre as variantes nacionais portuguesa e brasileira] é constituído pela situação do galego face ao castelhano e face ao português. Discuti-lo aqui pressuporia uma opinião afirmativa quanto à pertença do galego moderno ao domínio linguístico do português, opinião defendida por sectores respeitáveis na Galiza, mas que não acompanhamos. (CASTRO, 2006, p. 10).

e a facer de galego e portugués linguas iberománicas distintas na actualidade⁶, a carón de castelán e catalán-valenciano, o certo é que noutros lugares da súa obra detéctase claramente a súa proximidade de facto ao posicionamento contrario. Ao falar da área lingüística galego-portuguesa descríbese como un *continuum* lingüístico sen fronteiras lingüísticas interiores:

O rectângulo definido a ocidente por esta fronteira lingüística é ocupado por un **continuum** lingüístico, que permite a quem se deslocar de um extremo a outro do território ir sucessivamente atravessando regiões dialectais diferenciadas de modo gradual, sem que em nenhum momento uma fronteira lingüística interrompa essa transição suave das variedades dialectais. Dito de outro modo, quem viajar da Galiza ao Algarve não encontrará qualquer sobressalto comparável ao de viajar da Galiza até Burgos, por exemplo, porque aí

⁵ Traducida ao portugués en 1986: *Gramática do Português Antigo*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.

⁶ "Galego. Limitado à Galiza, onde é língua oficial a par do castelhano; teve origem comum com o português, que dele se separou na Idade Média; resurgiu como língua literária no séc. XIX". (CASTRO, 2006, p. 49).

terá de atravesar a fronteira da monotongación, definida por Pidal. Este concepto de *continuum* aplica-se apenas à realidade dialectal e não, naturalmente, às variedades lingüísticas urbanas, nem às normas cultas, as quais contrastam mais nitidamente entre si. A forma mais fácil de experimentar o que é um *continuum* lingüístico é a marcha de longo curso, como fazem os peregrinos do caminho português de Santiago: está ao seu alcance, mais não dos que fazem o caminho francês, a sensação de caminharem sempre dentro do espaço da mesma língua. (CASTRO, 2006, p. 15-16).

E non doutro xeito hai que entender a escolla da proposta de clasificación dos dialectos do portugués de Lindley Cintra (1971) e de Cunha & Lindley Cintra (1984) para a súa *Introdução*, sen alterar a consideración dos dialectos galegos como un dos tres grandes grupos dialectais do portugués (xuntamente cos dialectos portugueses setentrionais e cos centro-meridionais) nin tampouco acrecentarlle comentarios contradicentes en relación cos dialectos galegos na "Guia de lectura" que segue a presentación da proposta de Cintra, na que inopinadamente se prescinde deles sen indicar a razón, que fica no tellado do lector se este quixer ultimar a conclusión: "Uma vez examinados os traços fonéticos diferenciadores que constituem o centro da Nova Proposta (de que foram omitidos os traços relativos aos dialectos galegos)..." (CASTRO, 2006, p. 26).

A modernidade da obra de Ivo Castro e o recoñecemento explícito dun pasado medieval común para galego e portugués non se traduciu na *Introdução* nun afastamento da tradición de exclusión das fontes galegas marcada polas obras clásicas da lingüística histórica portuguesa, representadas, entre outras, por Nunes (1919), Said Ali (1931), Williams (1938) ou Mattoso Câmara (1972). A oportunidade que supoñía a inclusión na *Introdução* dun apartado dedicado ás fontes ("Fontes escritas", p. 78-147) no capítulo do "Portugués Antigo" acabou saldándose coa exclusión radical de calquera obra de procedencia galega distinta da lírica do período trobadoresco. No inventario de fontes feito nesas páxinas só figura unha obra galega en prosa, o *Livro de Tristam*, por razóns que nos resulta difícil concretar. Por que o *Livro de Tristam* si e non a chamada *Crónica xeral galega* (o conxunto cronístico formado principalmente pola *Estoria de España* e a *Crónica de Castela*) se presentan a mesma cronoloxía trecentista e idéntico territorio de produción (a terra de Toroño)? Por que non a *General Estoria*, a *Historia troiana*, a *Crónica troiana* ou os *Miragres de Santiago*? Ou por que non a prosa instrumental producida en Galiza durante o período antigo, que Ivo Castro sitúa cronoloxicamente nun amplo período que vai das orixes ás primeiras décadas do século XV?

Esta inclinación a lles atribuír carácter glotolóxico e validez cronolóxica xeral ás diferenzas xeopolíticas que subxacen aos termos *galego* e *portugués* non é exclusivo da lingüística histórica portuguesa. Da parte galega obsérvase idéntico posicionamento, desde as obras pioneiras ata as máis recentes. Nin Vicente García de Diego (1909) nin Manuel Ferreiro (1995; 1997) inclúen nas súas obras reflexións sobre a idoneidade das fontes que haxa que utilizar, mais é evidente que non consideran pertinentes as fontes portuguesas, pois non as toman en consideración (no caso de Ferreiro está presente, con aproveitamento, a información que fornecen as gramáticas históricas do portugués). Máis explícito na súa postura é Ramón Mariño, que dispón na súa *Fonética e fonoloxía históricas da lingua galega* (2017) un apartado de "Fontes de estudo da lingüística histórica galega" (p. 78-100) e un anexo con mención explícita de todas elas (p. 579-591). Para o período medieval (p. 80-89; 579-583), o máis favorable a unha perspectiva globalizante galego-portuguesa, nada se move no rixido esquema da ecuación "filoloxía galega = fontes producidas en territorio actualmente galego / filoloxía portuguesa = fontes producidas en territorios actualmente portugués, brasileiro, africano e asiático". A única concesión aos textos portugueses hai que busca en nota de rodapé (nota 46, na páxina 85), o que revela a limitada importancia concedida á cultura común medieval e ao seu soporte lingüístico:

Ora ben, aínda que os nosos estudos sobre a lingua medieval se fagan basicamente sobre estes textos [refírese o autor á prosa non instrumental] e sobre a poesía e a prosa documental galegas (ou galego-portuguesas, no caso da poesía trobadoresca) de que anteriormente falamos, de ningún modo se deberá ignorar a prosa estritamente portuguesa (*Crónica Geral de Espanha de 1344*, *Demanda do Santo Graal*, *Nobiliário do Conde don Pedro*, coleccións documentais, etc.), xa que nela poderemos achar moitos datos que sen dúbida orientarán a nosa investigación. (MARIÑO, 2017, p. 85, nota 46).

Non por ser o normal ao norte e ao sur do Miño deixa de parecer nos inxustificable, como responsables do CGPA, a falta de sentido globalizante da concepción teórica e da praxe das lingüísticas históricas galega e portuguesa no seu período común. Máis se cabe, á vista do evidente éxito de empresas científico-editoriais como o *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa* de Lanciani e Tavani (1993), que ademais de actualizar os

coñecementos acumulados e avances producidos nun universo literario medieval visto como suxeito cultural unitario —entre outras cousas por compartir a mesma lingua—, puxo en marcha unha dinámica nova, cooperativa, chamada a revitalizar o interese común galego-portugués e a (re)interpretar historicamente as dúas linguas no seu ecosistema lingüístico e cultural natural. Ou tamén á vista do igualmente evidente éxito e utilidade indiscutible de iniciativas investigadoras conxuntas da realidade lingüística contemporánea galega, portuguesa e brasileira como o *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués* (<http://ilg.usc.es/Tesouro/>), que, como infraestrutura para a investigación, incorpora obras de contido lexicográfico con material dialectal localizado xeograficamente no Brasil, Galiza ou Portugal e que ten en Galiza o seu foco orixinario e a súa matriz operativa. O mesmo cabe dicir, a nivel de encontros científicos, do *Congreso Internacional de Lingüística Histórica*, no que tamén é a área galego-luso-brasileira o espazo natural de acción investigadora (§ 6.3).

Este espírito foi o que levou recentemente o equipo do *Xelmírez* a traspasar os límites puramente xeopolíticos e a reformular a súa actividade, centrada na época antiga, dentro dun marco lingüisticamente galego-portugués e xeopoliticamente galego-luso-brasileiro. Ese foi o motivo de que, con ese novo rumbo marcado, prosperasen iniciativas de colaboración que contribuísen a vertebrar os materiais e recursos xa existentes por cada parte como primeiro paso, necesario, previo á posta en marcha de calquera iniciativa ou proxecto novos de abranxencia conxunta. O primeiro chanzo foi a aproximación entre o *Corpus Informatizado do Português Medieval*, dirixido por Maria Francisca Xavier no Centro de Lingüística da Universidade Nova de Lisboa (<http://cipm.fcsh.unl.pt/>) e o *Corpus Xelmírez*, dirixido por Xavier Varela no Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela (<http://sli.uvigo.es/xelmirez/index.php>). Este corpus, por súa vez, inclúe outros subcórpora — latino: TMILL; galego-portugués: TMILG; castelán: TMILC — en que se foi introducindo a totalidade dos textos editados da Galiza medieval. Todos eles dispoñen de acceso na Internet⁷ e é o TMILG (*Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*) o máis representativo por ser o de maior aproveitamento, á vista do grande número de consultas das que vén sendo obxecto desde a súa apertura na rede en 2004 (<https://ilg.usc.es/tmilg/>). O froito desta primeira colaboración foi a apertura do *Corpus Informatizado Galego-Portugués Medieval* (CIGPM) no ano 2015 (<http://ilg.usc.es/CIGPM/>). A súa presenza permite desde aquela a consulta simplificada e única dun importante número de obras medievais galegas e portuguesas e a liberación da incomodidade de ter que multiplicar os esforzos e o número das procuras. Esta converxencia fíxose uniformizando os criterios de codificación e adaptando as obras procedentes do CIPM ao formato empregado no corpus *Xelmírez*. O inventario de obras e coleccións diplomáticas de Galiza e Portugal resultante da converxencia é importante polo número de obras, pola súa abranxencia cronolóxica e xeográfica e pola grande diversidade tipolóxica que presenta. Non traemos aquí a nómina de obras, facilmente recuperable nas webs correspondentes, mais cremos ilustrativo do valor deste corpus o seguinte balance cuantitativo, en número de palabras, no que os eixos organizadores son a tipoloxía textual das obras e a súa territorialidade (galego-portuguesa, galega ou portuguesa):

		<i>Galiza - Portugal</i>		<i>Galiza</i>		<i>Portugal</i>		<i>Total</i>	
		Palabras	%	Palabras	%	Palabras	%	Palabras	%
PROSA	+ Xurídica	-	-	15.713.248	95%	1.001.505	5%	16.714.753	81,5%
	- Xurídica	32.323	1%	961.495	32%	1.989.770	67%	2.983.588	15%
	<i>Total</i>	<i>32.323</i>	<i>0,5%</i>	<i>16.674.743</i>	<i>85%</i>	<i>2.991.275</i>	<i>14,5%</i>	<i>19.698.341</i>	<i>96,5%</i>
VERSO		444.547	60,5%	13.666	2%	273.794	37,5%	732.034	3,5%
Total		476.897	2%	16.688.409	82%	3.265.069	16%	20.430.375	

Táboa 1. Distribución xeohistórica dos textos por grandes géneros textuais en territorio galego-portugués.

A nivel de tipoloxías textuais, é a prosa documental — incluída na táboa dentro da xurídica, na que representa máis do 99% — o subconxunto de maior riqueza en canto a variación diaglósica ou interlingüística — a

⁷ Cada recurso galego concorrente ao CIGPM (vid. *infra*) mantén páxina propia na Internet (galego-portugués: TMILG <<https://ilg.usc.es/tmilg/>> ; castelán: TMILC <<http://ilg.usc.es/TMILC-G/>>) e o recurso portugués mantén a súa propia páxina orixinaria (<http://cipm.fcsh.unl.pt/>) e, desde 2015, conta cunha nova páxina na que o corpus está adaptado ao padrón do *Corpus Xelmírez* (<http://ilg.usc.es/CIPM/>). Está prevista a incorporación do corpus dos textos latinos (CODOLGA; vid. *infra*) nun futuro próximo.

distinción de linguas —. Dado que, dentro do corpus, este grupo de textos está nunha fase incipiente para Portugal, non fai moito sentido ofrecer datos desta variación referidos a eles, pois as conclusións que se puidesen extraer terían unha validez relativa. Cousa ben distinta é o caso de Galiza, que fornece a este subarquivo case 30.000 pezas documentais. Como se ve na táboa seguinte, o reparto por linguas presenta un certo equilibrio entre galego-portugués e latín e unha presenza escasa do castelán, que asocia o seu uso á procedencia extragalaica da documentación ou do *scriptor*, a unha cronoloxía avanzada — o último cuartel do século XV — ou a ambas as cousas asemade:

		1992-2005	2006-2011	Total (2011)	
Galego-Portugués	integramente	5.905	7.435	13.341	89%
	galego-portugués & latín	29	188	217	
	galego-portugués & castelán	47	93	140	
	<i>Subtotal</i>	<i>5.981</i>	<i>7.717</i>	<i>13.698</i>	
Latín	integramente	1.093	8.925	10.018	7,7%
	latín & galego-portugués	24	186	210	
	latín & castelán	1	17	18	
	<i>Subtotal</i>	<i>1.118</i>	<i>9.128</i>	<i>10.246</i>	
Castelán	integramente	728	1.070	1.798	3,3%
	castelán & galego-portugués	51	140	191	
	castelán & latín	5	29	34	
	<i>Subtotal</i>	<i>784</i>	<i>1.239</i>	<i>2.023</i>	
Ástur-Leonés		-	18	18	
Outros		-	1	1	
Sen catalogar		46	1.104	1.150	
<i>Total</i>		<i>7.929</i>	<i>18.207</i>	<i>27.136</i>	

Táboa 2. Cómputo documental por linguas en territorio galego.

No eixo cronolóxico, o groso de obras e coleccións documentais medievais ten a súa datación entre os séculos XII e XVI. Estes cinco séculos acollen máis do 90% da produción textual no conxunto e tamén por separado — Galiza e Portugal —. O balance cronolóxico farémolo unicamente para as obras de carácter non notarial, dada a escaseza de coleccións portuguesas introducidas na actualidade. Neste balance non é posible respectar estritamente a división en séculos, por seren pouco precisas as propostas de cronoloxía dalgunhas das obras. Por iso preferimos establecer unha división tetrapartita⁸ tomando como balizas cronolóxicas a metade do século XIV (o final do comunmente denominado período trobadoresco), o cambio de século do XIV ao XV e o cambio de século do XV ao XVI. É unha división desigual, pois o primeiro período abrangue 150 anos, o segundo unicamente 50 e o terceiro e cuarto correspóndense exactamente cunha centuria. Trátase dunha división puramente operativa, establecida sen outra pretensión que chegar a agrupamentos homoxéneos. Na táboa seguinte facemos balance cronolóxico das obras, cuantificado en número de palabras e distinguindo entre as que son comúns, as só galegas e as só portuguesas:

⁸ O cuarto período ten validez só para Portugal, pois de Galiza non se incluíron aínda obras do século XVI.

	Galiza - Portugal		Galiza		Portugal		Total	
	Palabras	%	Palabras	%	Palabras	%	Palabras	%
- XIVa	476.897	32,5%	295.694	20%	701.200	47,5%	1.473.791	36,8%
XIVb	-	-	437.022	57,5%	325.123	42,5%	762.145	19%
XV	-	-	266.536	19,1%	1.122.762	80,9%	1.389.298	34,6%
XVI	-	-	-	-	379.316	100%	379.316	9,6%
Total	476.897	11,9%	999.252	25%	2.528.401	63,1%	4.004.550	

Táboa 3. Balance cronolóxico–territorial das obras de carácter non documental en Galiza e Portugal.

Os satisfactorios resultados alcanzados na anterior fusión de recursos animou a continuar no camiño das converxencias e nos últimos dous anos apareceron novas oportunidades de seguir ampliando o número de grupos ou persoas participantes en Galiza (José António Souto-USC, Ana Suárez-USC, Xosé Carracedo-USC, Juan Carrasco-UEx) e Portugal (Rosário Ferreira-UCoimbra, José Carlos Ribeiro Miranda-UPorto) e de incorporar ao corpus recursos e investigadores do Brasil. Isto último está centrando a actividade no presente e será obxectivo prioritario no futuro inmediato.

Para dotar de sentido pleno a convivencia no corpus de materiais cada vez máis diversos optamos por ampliar o arco cronolóxico ata finais do século XVII e por incluír tamén obras brasileiras, sen outra pretensión, inicialmente, que facilitar a exploración conxunta de fontes galego-luso-brasileiras e de achegar esforzos á tan necesaria cooperación nesta área do coñecemento. Esta mudanza comportou unha modificación no nome do corpus, que pasou a chamarse *Corpus Galego-Portugués Antigo* (CGPA). Actualmente está en fase experimental sen acceso público, aínda que esperamos abri-lo en breve tempo. Farémolo cando estean introducidas todas as fontes dos recursos converxentes e nese momento poderemos retirar da Internet os recursos parciais, daquela xa carentes de sentido ao dispoñer dun corpus único.

No botadura desta nova fase, a brasileira, son os coordinadores do CGPA nese país Charlotte Galves (Universidade Estadual de Campinas) e Leonardo Lennertz Marcotulio (Universidade Federal do Rio de Janeiro), en representación de dous importantes cörpera de referencia para o portugués que se suman a este proxecto internacional. Da man de Charlotte Galves chega o *Corpus Histórico do Português Tycho Brahe* (<http://www.tycho.iel.unicamp.br/corpus/>), que comparece cunha boa parte das 76 obras de variada cronoloxía que conforman o seu repertorio actual. Ademais dos textos, que están a ser codificados co padrón CGPA, achega a posibilidade de, mediante as súas ferramentas de PLN (procesamento da linguaxe natural), abordar no futuro a lematización e etiquetación gramatical da totalidade do corpus. Da man de Leonado Marcotulio vén o ambicioso *Projeto Para a História do Português Brasileiro* (PHPB) (<https://sites.google.com/site/corporaphpb/>), do que forman parte, coa coordinación de Ataliba de Castilho, un gran número de cörpera, ente os que se acha o *Projeto HistLing - Laboratório de História da Língua* (<http://www.histling.letras.ufrj.br/>), dirixido por Leonardo Marcotulio, Célia Lopes e Silvia Cavalcante na UFRJ, inspirado no antecitado *Tycho Brahe* no referente á tecnoloxía da edición dixital dos textos.

4.1.2. Os outros cörpera

Período medieval (latín):

Corpus Documentale Latinum Gallaeciae (CODOLGA) (Eduardo López Pereira - CIRP - Santiago de Compostela) (<http://corpus.cirp.es/codolga/>).

Período moderno (galego):

Gondomar (de próxima apertura na rede) (Ernesto González e Rosario Álvarez - ILG - Santiago de Compostela) (<http://ilg.usc.es/gl/proxectos/gondomar-corpus-dixital-de-textos-galegos-da-idade-moderna-catalogacion-multiedicion>).

Períodos moderno e contemporáneo (galego):

Tesouro Informatizado da Lingua Galega (TILG) (Antón Santamarina - ILG - Santiago de Compostela) (<http://ilg.usc.es/TILG/>).

Período contemporáneo (galego e multilingüe):

A. *Corpus de Referencia do Galego Actual (CORGA)* (Marisol López - CIRP - Santiago de Compostela) (<https://www.cirp.es/w3/proxectos/proxecto-corga.html>).

B. *Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo (CLUVI)* (Xavier Gómez Guinovart - Grupo TALG - Vigo) (<http://sli.uvigo.gal/CLUVI/>).

4.2. Obras individuais e coleccións de textos

Pola súa importancia literaria e lingüística e tamén polas dificultades que comporta o seu tratamento ecdótico, algunhas obras son obxecto de atención especial e isto maniféstase na presenza na rede de propostas de edición diferenciadas acompañadas de buscadores e de información estática de teor literario, histórico e biográfico. É o das cantigas galego-portuguesas do período trobadoresco o caso máis representativo. Delas hai na actualidade – ou haberá moi proximamente – catro recursos aos que se pode acudir:

A. *Base de datos da Lírica Profana Galego-Portuguesa (MedDB)* (Mercedes Brea - CIRP - Santiago de Compostela) (<https://www.cirp.gal/pls/bdo2/f?p=MEDDB3:2:3120645718014112626>).

B. *Cantigas Medievais Galego-Portuguesas* (Graça Videira Lopes - CLUNL - Lisboa) (<http://cantigas.fcsh.unl.pt/index.asp>).

C. *Proxecto Cantigas* (de próxima apertura na rede) (Manuel Ferreiro - Grupo ILLA - Universidade d'A Coruña) (<http://universocantigas.gal>). Complementábase co Glosario crítico da poesía medieval galego-portuguesa (vid. *infra*).

D. *The Oxford Cantigas de Santa Maria Database of Oxford University* (Stephen Parkinson - Centre for the Study of the *Cantigas de Santa Maria* of Oxford University) (<http://csm.mml.ox.ac.uk/?p=home>).

Outro recurso imprescindible, representativo da produción documental, é o *Gallaeciae Monumenta Historica* (GMH), dirixido por Ramón Villares no Consello da Cultura Galega (Santiago de Compostela) (<http://gmh.consellodacultura.org/>). Pola súa parte, o *Corpus de Textos Antigos de Galiza* (COTAGAL) ofrece a posibilidade de consultar de maneira múltipla (transcrición paleográfica e/ou diplomática, presentación crítica e imaxe) o texto de diferentes obras literarias en prosa e verso, así como un conxunto documental de referencia en continuo arrequentamento (<http://ilg.usc.es/gl/proxectos/corpus-de-textos-antigos-de-galicia-cotagal>).

Como biblioteca ou colección de textos de diversa tipoloxía e cronoloxía abertos á lectura é destacable a *Biblioteca Virtual Galega* (BVG) da Universidade da Coruña (<http://bvg.udc.es>).

4.3. Repertorios léxicos e glosarios na rede

Nas obras desta natureza están compilados textos lexicográficos de amplos períodos ou de obras particulares sometidos a lematización e etiquetado gramatical. Citamos como os máis representativos dous recursos medievais e outro moderno e contemporáneo:

A. *Diccionario de dictionarios do galego medieval* (DdDGM) (Ernesto González - ILG - Santiago de Compostela) (<http://sli.uvigo.gal/ddgM/>).

B. *Glosario da poesía medieval profana galego-portuguesa* (GLOSSA) (Manuel Ferreiro - Grupo ILLA - A Coruña) (<http://glossa.gal/inicio>).

C. *Diccionario de dictionarios* (DdD) (séculos XIX e XX) (Antón Santamarina - ILG - Santiago de Compostela) (<http://sli.uvigo.gal/ddd/>).

4.4. Plataformas integradoras de recursos variados

Un fermoso intento de construción de foros conxuntos —pangalaicos— que contribúen a rebaixar o negativo impacto do alto grao de dispersión dos recursos e das dificultades de consulta derivadas é a plataforma *Recursos Integrados da Lingua Galega* (RILG) (<http://sli.uvigo.gal/RILG/>). Nela están abertos a consulta conxunta dicionarios, córpora monolingües e córpora paralelos de autores e equipos das universidades de Vigo (Grupo TALG) e de Santiago de Compostela (ILG) (GÓMEZ GUINOVART, 2017).

5. Proxectos de investigación en andamento

A liña de investigación da gramática histórica está representada no Instituto da Lingua Galega, desde hai anos, polo proxecto *Gramática Histórica da Lingua Galega* (GHLG)⁹, do que son membros na actualidade Xavier Varela, Alexandre Rodríguez Guerra, Amparo Cereixo e Eduardo Moscoso (<http://ilg.usc.es/gl/proxectos/gramatica-historica-da-lingua-galega-ghlg>). É unha iniciativa proxectada en dúas fases: a) construción dun corpus da lingua antiga — o da lingua moderna e contemporánea xa existía: o TILG — como banco de datos textuais imprescindible no novo contexto tecnolóxico da investigación lingüística; b) redacción dunha gramática histórica colectiva fundamentada nos córpora e composta de 3 tomos correspondentes coa fonética, a morfoloxía e a sintaxe.

A primeira fase está concluída e materializada como recurso na Internet no anteriormente citado *Corpus Galego-Portugués Antigo* (CGPA). Na súa traxectoria, no canto de os seus autores faceren aproveitamento exclusivo del, decidiron abrillo a consulta libre desde o ano 2004, primeiro como TMILG e recentemente como CGPA, cando aínda estaba á metade do seu desenvolvemento, e desde aquela serviu de apoio a centos de publicacións e de traballos académicos das máis variadas disciplinas lingüísticas (historia do léxico, onomástica, fraseoloxía, historia da norma, historia da lingua, lingüística histórica...), literarias (ecdótica, historia da literatura medieval...) ou históricas (paleografía, diplomática, historia medieval...). Os estándares establecidos neste corpus son de aplicación moi estendida nas obras de lingüística histórica, nas que é moi común que o banco de datos medieval sexa exclusivamente o CGPA — anteriormente TMILG — e as abreviaturas remisivas ás obras medievais sexan exactamente as do corpus. Véxase a este respecto unha obra ben representativa como Mariño (2017), onde a maior parte dos exemplos medievais — milleiros — están tirados deste corpus e as fontes romances deste período son exactamente as do CGPA e faise referencia a elas coas súas mesmas abreviaturas (*vid.* p. 579-583).

A segunda fase está en andamento para os tomos de morfoloxía, que coordina Xavier Varela, e de sintaxe, coordinado por Alexandre Rodríguez Guerra.

6. Encontros científicos e eventos especializados

O avance na investigación diacrónica vai da man da organización de eventos científicos que serven de foro de encontro para compartir experiencias e resultados e que se traducen normalmente en publicacións colectivas de temática afín.

Non existe en Galiza unha sociedade ou agrupación específica de lingüística histórica de ámbito nacional e, por tanto, a organización e convocatoria dos eventos parte de departamentos ou centros de investigación das universidades. Queremos expresar aquí o noso desexo de que tal sociedade se faga realidade no futuro, pois ademais de contribuír á vertebración da actividade de grupos e persoas de grande dispersión xeográfica xogará un papel moi importante no mantemento do interese pola investigación en lingüística histórica nun panorama filolóxico xeral cada vez menos interesado nela.

6.1. Coloquios de Lingüística Histórica

Á espera desta iniciativa ou como primeiro paso cara á sociedade mencionada véñense celebrando con periodicidade anual os *Coloquios de Lingüística Histórica* desde o ano 2013. Anímaos e presídeos a vontade de

⁹ Véxase Varela Barreiro (2004) e Rodríguez Guerra (2009) para unha descrición detallada dos avances do proxecto ata esas datas.

alcanzar un espírito interuniversitario e colaborativo na práctica da lingüística histórica e a aspiración a establecer como marco xeral de actividades a área de investigación das filoloxías galega e portuguesa, esta última na súa diversidade europea, americana, africana e asiática. Como animadores, promotores e participantes neles, estamos convencidos de que xa é tempo de facer filoloxía compartillada e de que levala a cabo deste xeito contribuirá á prevalencia da auxiliaridade entre elas antes que a calquera outra que se poida establecer con outros romances peninsulares, mesmo nos períodos non compartidos da historia das linguas galega e portuguesa. É tempo, pois, de abordar conxuntamente e sen exclusión de fontes textuais o período galego-portugués, no que aínda non se producira a separación das dúas variedades lingüísticas. Cada unha das edicións do Coloquio está dedicada a algunha subdisciplina da lingüística histórica ou á relación desta con outras disciplinas filolóxicas.

a) O primeiro Coloquio, organizado no Instituto da Lingua Galega e celebrado en Santiago de Compostela os días 1-4 de xullo de 2013, tivo por título *Iº Coloquio de Lingüística Histórica* e convocou a especialistas en catro liñas temáticas: perspectivas doutras linguas románicas, gramática histórica galega, recursos informáticos e léxico e edición de textos antigos¹⁰. O resultado editorial das achegas presentadas foi a publicación en 2016 de *Lingüística histórica e edición de textos galegos medievais*, editado como anexo 73 da revista *Verba* por Ramón Mariño e Xavier Varela.

b) O segundo Coloquio, organizado polo Grupo de Investigación Lingüística e Literaria Galega da Universidade da Coruña e celebrado nesa cidade os días 26-27 de xuño de 2014, tivo por título *II Coloquio de Lingüística Histórica* e centrouse nas relacións entre a lingüística histórica e a edición de textos antigos. Nel compareceron investigadores especializados na gramática histórica, na ecdótica, na variación diatópica, na etimoloxía, na historia do léxico, na grafemática e na paleografía¹¹. A súa traslación ao mundo editorial produciuse ese mesmo ano 2014 coa publicación do libro *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*, editado por Leticia Eirín e Xoán López Viñas como monografía 9 da *Revista Galega de Filoloxía*.

c) O terceiro Coloquio, organizado polo Departamento de Filoloxía Galega e Latina e o Grupo TALG da Universidade de Vigo, celebrouse nesa cidade galega os días 12 e 13 de novembro de 2015. Tivo por título *III Coloquio de Lingüística Histórica* e a liña temática foi a das relacións entre a lingüística histórica e a dialectoloxía. Os investigadores convidados percorreron camiños de converxencia destas dúas disciplinas no estudo de aspectos diversos da estrutura da lingua en distintos momentos ou períodos da súa historia¹². O resultado editorial foi a publicación en 2017 do libro *Lingüística histórica e dialectoloxía: coordenadas do cambio lingüístico*, editado por Alexandre Rodríguez Guerra no Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo.

d) O cuarto Coloquio, organizado polo Departamento de Filoloxía Portuguesa da Universidade de Extremadura, celebrouse en Cáceres os días 13-14 de outubro de 2016. Tivo por título *IV Coloquio de Lingüística Histórica* e congregou os investigadores convidados á chamada da liña temática do evento: a lingüística histórica e as relacións entre as linguas galega e portuguesa¹³. A publicación dos traballos está en curso e terá na revista *Límites* o seu foco editorial.

e) O quinto Coloquio, organizado novamente polo Instituto da Lingua Galega, celebrouse recentemente en Santiago de Compostela os días 25-26 de xaneiro de 2018. Tivo por título *V Coloquio de Lingüística Histórica* e a súa liña temática principal, a toponomástica no dominio espacial e

¹⁰ Os participantes foron Antón Figueroa, Juan Pedro Sánchez Méndez, José Ramón Morala, Joan Torruella, Esperança Cardeira, Ramón Mariño, Paulo Martínez Lema, Francisco Dubert, Pedro Dono, Xavier Gómez Guinovart, Eduardo Moscoso, Manuel Ferreiro, Ana Suárez González, Xavier Varela, Ricardo Pichel, Alexandre Rodríguez Guerra, Lucía Doval e Eduard del Castillo.

¹¹ Participaron José Luis Rodríguez, Xosé Manuel Sánchez Rei, Ramón Mariño, Teresa Brocardo, Leticia Eirín, Rosalía Cotelo, Mercedes Brea, Bieito Arias, José António Souto, Ricardo Pichel, Mariña Arbor, Pär Larson, Pedro Dono, Xosé Ramón Freixeiro, Manuel Ferreiro, Rip Cohen e Xoán López Viñas.

¹² Interviñeron Xosé Luís Regueira, Xulio Sousa, Manuel Ferreiro, Xulián Maure, Xosé Manuel Sánchez Rei, José António Souto, Xosé Henrique Costas, Aquilino Alonso Núñez, Eduardo Moscoso, Ramón Mariño, Gonzalo Navaza, Rosario Álvarez, Manuel González, Francisco Fernández Rei e Antón Santamarina.

¹³ Tomaron parte Anselmo López Carreira, Francisco Javier Tovar Paz, José António Souto, Henrique Monteagudo, Ricardo Pichel, Xavier Varela, Eduardo Moscoso, Camilo Fernández Cortizo, Ramón Mariño, Ernesto González, Elías Torres, Rosario Álvarez, María Dolores Sánchez Palomino, Manuel González, Paulo Martínez Lema, Xosé Henrique Costas, Concepción Álvarez e Francisco Fernández Rei.

temporal galego-portugués, foi abordada desde diferentes perspectivas de análise. entre elas a historia, a xeografía a lingüística e o procesamento da linguaxe¹⁴.

6.2. Simposios do Instituto da Lingua Galega

No decurso dos máis de 15 anos de celebración ininterrompida dos Simposios do Instituto da Lingua Galega — en Santiago de Compostela e coa colaboración do Consello da Cultura Galega — tiveron lugar catro que foron dedicados total ou parcialmente á lingüística histórica. Damos deles unhas pinceladas informativas como invitación a revisalos a través das publicacións derivadas.

a) O Simposio de 2005 foi dedicado á emerxencia do romance en terras galegas e levou por título *Simposio ILG 2005. Na nosa lyngoage galega. A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Durante os meses de novembro e decembro un selecto grupo de investigadores participou na revisión crítica dos coñecementos sobre o contexto histórico e cultural dese período¹⁵, a transición do latín ao romance¹⁶, a escrita do romance no ámbito peninsular¹⁷ e aspectos particulares da emerxencia do romance escrito en Galiza¹⁸. Con ese mesmo título saíu do prelo o ano 2007 o libro correspondente (BOULLÓN, 2007).

b) O Simposio de 2014 (*A lingua galega no solpor da Idade Media*) foi o reverso do anterior (2005) e abordou o proceso de abandono da lingua no solpor medieval. Celebrouse os días 13-14 e 21-22 de novembro. Contou coa intervención de especialistas en historia medieval¹⁹, na situación das linguas respectivas noutros espazos ibéricos²⁰, no cultivo da prosa e do verso na Galiza da altura²¹, en aspectos sociolingüísticos dos ámbitos de uso e da deturpación toponímica²² e na deriva dalgúns sistemas gramaticais de especial relevancia²³. O resultado editorial foi a publicación do libro *A lingua galega no solpor medieval* (MARIÑO PAZ; VARELA BARREIRO, 2017).

c) O Simposio de 2015 foi dedicado á mudanza lingüística na lingua actual e levou por título *Simposio ILG 2015: Cambio lingüístico no galego actual*. Celebrouse os días 16-17 e 24-25 de novembro e nel trataron cuestións relacionadas con esta liña investigadores especialistas²⁴. Xa está na rúa a publicación derivada: *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual* (REGUEIRA; FERNÁNDEZ REI, 2017).

d) O simposio do ano 2017 ocupouse, desde a diacronía, da escrita durante a Idade Moderna e levou por título *Simposio ILG 2017: Calen barbas, falen cartas. A escrita en galego na Idade Moderna*. Celebrouse os días 20, 21 e 22 de novembro e nel participaron reputados especialistas neste período²⁵.

6.3. Congreso Internacional de Lingüística Histórica

Este Congreso botou a andar no ano 2009 en Salvador da Bahia (*Rosae. I Congreso Internacional de Lingüística Histórica*) e tivo continuidade nas tres edicións posteriores, celebradas en São Paulo (2012: *Castilho - II*

¹⁴ Participaron nesta ocasión Ana Boullón Agrelo, Paulo Gamallo, Paulo Martínez Lema, Afonso Xavier Canosa, Maria Alice Fernandes, Rocío Dourado Fernández, Gonzalo Navaza, Xosé Manuel Sánchez Rei, Carolina Capelo e Carlos Rocha.

¹⁵ Johannes Kabatek, Xosé Miguel Andrade, Fernando López Alsina e José Ignacio Fernández de Viana.

¹⁶ José Antonio Puentes Romy, Xaime Varela Sieiro, Ricardo Pichel e Alexandra Cabana.

¹⁷ Ana María Martins, José Carlos Ribeiro Miranda, Emilio Montero, Elena Rivas e Gemma Avenozza.

¹⁸ Henrique Monteagudo, Ramón Lorenzo, Rosario Álvarez, Raquel Rodríguez Parada, Luz Méndez, Santiago Lopez-Martínez, Alexandre Rodríguez Guerra, Xavier Varela, Marisol López, Eduardo Moscoso, Déborah González e Ana Boullón.

¹⁹ Anselmo López Carreira.

²⁰ Juan Carrasco, Ignacio Pérez Pascual, Xulio Viejo e Antonio Ferrando.

²¹ Henrique Monteagudo e José António Souto.

²² Ricardo Pichel, Xavier Varela, Lucía Doval e Gonzalo Hermo.

²³ Ramón Mariño Paz, Xosé Manuel Sánchez Rei e Eduardo Moscoso.

²⁴ Johannes Kabatek, Miguel Cuevas, Ramón Mariño, Alba Agnete, Gisela Tomé, Estefanía Mosquera, Noemí Basanta, Soraya Suárez, Xosé Luís Regueira, Xulio Sousa, David Rodríguez, Carolina Pérez, Francisco Dubert e María José López Couso.

²⁵ Henrique Monteagudo, Pegerto Saavedra, Ramón Mariño, José Luís Rodríguez Gómez, Ernesto González, Sandra Beis, Joan Torruella, Rita Marquilha, Maarten Janssen, Gael Vaamonde, Concepción Varela, Damián Suárez, Xosé Antonio Fernández, Rosario Álvarez e Julio González Montañés.

Congreso Internacional de Lingüística Histórica), Santiago de Compostela (2015: *Gallaecia. III Congreso Internacional de Lingüística Histórica*) e Lisboa (2017: *IV Congreso Internacional de Lingüística Histórica*). A lingüística histórica galega ten nel o seu foro internacional máis acaído, formando parte con Portugal e o Brasil do omnium histórico-cultural galego-portugués. A presenza de contributos de orientación galega foi en aumento segundo avanzaban as edicións e foi na de 2015 (en Galiza) na que alcanzaron a máis alta cota. Gustaríamos de debullar, mesmo minimamente, os contidos das catro edicións, mais o enorme caudal de títulos das achegas de distinto tipo (conferencias, relatorios, minicursos, paneis...) recomenda facermos referencia unicamente ás publicacións derivadas.

a) *Congreso I (Brasil - Salvador da Bahia, 2009)*: Lobo, Carneiro, Soledade, Almeida e Ribeiro (2012).

b) *Congreso III (Galiza - Santiago de Compostela, 2015)*: Negro, Álvarez e Moscoso (2017); Boullón, González e Álvarez de la Granja (2017).

6.4. Congresos da Asociación Internacional de Estudos Galegos

A actividade máis visible desta asociación é a celebración do seu Congreso, que ten carácter trianual. Lévanse realizados 11 ata o momento: 1985 (Maine, Orono-EUA), 1988 (Brown-EUA), 1991 (Nova York-EUA), 1994 (Oxford-Reino Unido), 1997 (Trier-Alemaña), 2000 (A Habana-Cuba), 2003 (Barcelona-Cataluña), 2006 (Bahia-Brasil), 2009 (A Coruña e Santiago de Compostela-Galiza), 2012 (Cardiff-Gales-Reino Unido), 2015 (Bos Aires-Arentina). A próxima edición (XII) celebrarase en Madrid en setembro de 2018. A presenza neles de contributos diacrónicos non é abundante mais mantívose ao longo do tempo. Foron editadas as actas de case todas as edicións celebradas.

Bibliografía

Estudos

ALI, M. Said. *Gramática histórica da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Edições Melhoramentos, 1931.

ALONSO NÚÑEZ, Aquilino. The Nominal Metaphony in Galician Speaking. *Neuphilologische Mitteilungen*, CXV/3, p. 259-281, 2014.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario. The Accusative Clitic in Intransitive Verb Constructions: *aí o vai, aquí as están* = Clítico acusativo en construcións con verbo intransitivo: *aí o vai, aquí as están*. *Dialectologia*, Special Issue, V, p. 191-217, 2015. Dispoñible en: <http://www.publicacions.ub.edu/revistes/ejecuta_descarga.asp?codigo=1095>.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; XOVE FERREIRO, Xosé. Galego. In: *Gran Enciclopedia Gallega: XIV. FOSO-GALEGO*. Santiago de Compostela; Gijón: Silverio Cañada, 1980, p. 222-255.

AREÁN-GARCÍA, Nilsa. *Aspectos sincrónicos e diacrónicos do sufixo -ístico(a) no português e no galego*. Tese de Doutoramento. Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, Departamento de Letras Clássicas e Vernáculas, Programa de Pós-Graduação em Filologia e Língua Portuguesa, Universidade de São Paulo, São Paulo, 2012. Dispoñible en: <<http://www.usp.br/gmhp/publ/AreT.zip>>.

BOULLÓN, Ana (Ed.). *Na nosa lyngoage galega. A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, 2007. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=95>>.

BOULLÓN, Ana; GONZÁLEZ, Ernesto; ÁLVAREZ, María (Ed.). *Aproximación á variación lexical no dominio galego-portugués*. A Coruña: Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2017 (monografía da *Revista Galega de Filoloxía*).

CAMARA JR., Joaquim Mattoso. *The Portuguese Language: History and Structure*. Chicago; London: University of Chicago Press, 1972. [Edición en portugués: *História e estrutura da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Padrão, 1975].

CARRASCO, Juan. Traços galegos e não galegos do dialecto fronteiriço de Xalma (manhego, lagarteiro e valverdeiro). In: MARÇALO, Mª João et al. (Ed.). *Língua portuguesa: ultrapassar fronteiras, juntar culturas*. Évora: Universidade de Évora, 2010, p. 1-14. Dispoñible en: <<http://www.simelp2009.uevora.pt/pdf/slg9/02.pdf>>.

CASTRO, Ivo. *Introdução à História do Português*. Lisboa: Colibri, 2006.

CEREIXO SILVA, Amparo. Os adverbios modais en -mente en galego medieval. In: GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Helena; LAMA LÓPEZ, María Jesús (Ed.). *Actas [do] VII Congreso Internacional de Estudos Galegos: «Mulleres en Galicia» / «Galicia e os outros pobos da Península» (Barcelona 28 ó 31 de maio de 2003)*. Sada; A Coruña: Edicións do Castro; Asociación Internacional de Estudos Galegos (AIEG); Universitat de Barcelona, Filoloxía Galega, 2007, p. 1245-1260. Dispoñible en: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/fichero_articulo?codigo=2944971>.

CIDRÁS ESCÁNEO, Francisco Antonio. Os camiños da gramática: unha aproximación á variación e o cambio lingüístico desde a sintaxe do galego = The Paths of Grammar: an Approach to Variation and Linguistic Change in Galician Syntax", *Estudos de Lingüística Galega*, 1, p. 27-46, 2009. Dispoñible en: <<http://www.usc.es/revistas/index.php/elg/article/view/1476/1312>>.

CINTRA, Luis F. Lindley. Nova proposta de clasificación dos dialectos galego-portugueses. *Boletim de Filologia*, XXII/1-2, p. 81-116, 1971.

COHEN, Rip. *Sketch of the Historical Phonology of Galician-Portuguese*. Baltimore: The Johns Hopkins University, JScholarship, 2010. Dispoñible en: <<http://jhir.library.jhu.edu/handle/1774.2/33843>>.

CONDÉ, Valéria Gil. Proposta de estudo morfossemântico do sufixo -aria/-eria na lingua galega, em comparação ao portugués: abordagens sincrónica e diacrónica. In: LAGARES, Xoán Carlos; MONTEAGUDO, Henrique (Org.): *Galego e portugués brasileiro: história, variação e mudança*. Niterói; Santiago de Compostela: RJ, Editora da Universidade Federal Fluminense; Universidade de Santiago, 2012, p. 191-208. Dispoñible en: <<http://www.academia.edu/31528966>>.

CONDÉ, Valéria Gil. Estudo comparativo do sufixo -aria/-eria nas línguas ibero-românicas do Noroeste Peninsular. In: VIARO, Mário Eduardo (Org.). *Morfologia histórica*. São Paulo: Cortez Editora, 2014, p. 106-117.

CUNHA, Celso; CINTRA, Luís F. Lindley. *Nova Gramática do Português Contemporâneo*. Lisboa: João Sá da Costa, 1984.

DUBERT GARCÍA, Francisco. Sobre as orixens da vogal radical /i/ em *sigo* ~ *sig*a no verbo galego-portugués: un fenómeno de contacto lingüístico?. *Studies on Hispanic and Lusophone Linguistics*, 4/2, p. 301-342, 2011. Dispoñible en: <<http://www.academia.edu/2087655>>.

DUBERT GARCÍA, Francisco. Historia de la palabra, variación dialectal, propiedades morfosintácticas y acento en el verbo regular gallego. *Vox Romanica*, 71, p. 197-228, 2012.

DUBERT GARCÍA, Francisco. As formas tipo *tivo* e o contacto lingüístico cos romances centrais. In: GUGENBERGER, Eva; MONTEAGUDO, Henrique; REI-DOVAL, Gabriel (Ed.). *Contacto de linguas, hibrididade, cambio: contextos, procesos e consecuencias*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, 2013, p. 137-167. Dispoñible en: <<http://hdl.handle.net/10347/9463>>.

DUBERT GARCÍA, Francisco. Splinter morphologique et analogie dans les dialectes galiciens et portugais. In: *Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)*. Leuven: Peeters, 2014, p. 69-87.

DUBERT GARCÍA, Francisco. Syntax and Word-Specific Phonetics: The Origins of the Allomorphs of the Galician Definite Article = Sintaxis y fonética particular de ciertas palabras: Orígenes de los alomorfos del artículo definido en gallego. *Loquens*, 1/2, p. 1-13, 2014. Dispoñible en: <<http://dx.doi.org/10.3989/loquens.2014.013>>.

DUBERT GARCÍA, Francisco. The Emergence of Structure in Inflection: Perfect Roots in Irregular Galician Verbs. In: *Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)*. Leuven: Peeters, 2014, p. 185-207.

EIRÍN, Leticia; LÓPEZ VIÑAS, Xoán (Ed.). *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*. A Coruña: Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2014 (monografía 9 da *Revista Galega de Filoloxía*). Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_9.pdf>.

FAVARO, Gisela Sequini. Pretérito perfecto do indicativo nas *Cantigas de Santa Maria* = Past Tense Verbal Forms in the *Cantigas de Santa Maria*. *Estudos Lingüísticos*, 41/2, p. 632-644, 2012. Dispoñible en: <<https://revistas.gel.org.br/estudos-linguisticos/article/view/1185>>.

FAVARO, Gisela Sequini. *Estudo das formas verbais do pretérito perfeito do modo indicativo nas Cantigas de Santa Maria*. Dissertação de Mestrado. Araquara, Universidade Estadual Paulista Júlio de Mesquita Filho, Faculdade de Ciências e Letras, Programa de Pós-Graduação em Linguística e Língua Portuguesa, Araquara, 2012. Dispoñible en: <http://www.athena.biblioteca.unesp.br/exlibris/bd/bar/33004030009P4/2012/favaro_gs_me_arafcl.pdf>.

FERREIRO FERNÁNDEZ, Manuel. *Gramática histórica galega*. I. *Fonética e Morfosintaxe*. Santiago de Compostela: Laiovento, 1995 (= *Ensaio*; 64). | 2ª ed.: 1996. | 3ª ed.: 1996. | 4ª ed. [rev.]: 1999. Dispoñible en: <<http://www.academia.edu/9650610>>.

FERREIRO FERNÁNDEZ, Manuel. *Gramática histórica galega*. II. *Lexicoloxía*. Santiago de Compostela: Laiovento, 1997 (= *Ensaio*; 95). | 2ª ed.: 2001. Dispoñible en: <<http://www.researchgate.net/publication/291495977>>.

FERREIRO FERNÁNDEZ, Manuel. Una anomalía en la lengua trovadoresca gallego-portuguesa: sobre los casos de conservación de -L- intervocálica. In: *Aproximaciones y revisiones medievales: historia, lengua y literatura*. México, D.F.: El Colegio de México; Universidad Nacional Autónoma de México; Universidad Autónoma Metropolitana, 2013, p. 123-137. Dispoñible en: <<https://blogs.commons.georgetown.edu/cantigas/files/2013/07/Ferreiro-Anomalia-Article.pdf>>.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. Conectores consecutivos en galego-portugués: da época medieval á actualidade. In: CASANOVA HERRERO, Emili; CALVO RIGUAL, Cesáreo (Ed.). *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas (Valencia 2010)*. II. *Sección 2: Descripción histórica y/o sincrónica de las lenguas románicas: morfología, sintaxis*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2013, p. 437-448.

FREIXEIRO MATO, Xosé Ramón. *Vos sodes mui fraqueliña molher*. Sobre a sufixación apreciativa na poesía trovadoresca profana. In: EIRÍN GARCÍA, Leticia; LÓPEZ VIÑAS, Xoán (Ed.). *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*. A Coruña: Universidade da Coruña, Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2014, p. 197-225. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_9.pdf>.

GARCÍA DE DIEGO, Vicente. *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética - Morfología)*. Burgos: Imprenta y Librería Hijos de Santiago Rodríguez, 1909. | 2ª ed.: Madrid: Libr. de Perlado Páez, 1920. | [Ed. facs.]: *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética - Morfología)*: Basada en el ejemplar que, propiedad del autor, contiene numerosas correcciones manuscritas, realizadas en diferentes épocas y por diversos medios. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, 1984 (anexo 23 de *Verba*).

GARCÍA GONDAR, Francisco. *De re bibliographica*: BILEGA entre os recursos sobre o galego e o portugués na Internet. *Revista Galega de Filoloxía*, 4, pp. 59-95, 2003.

GARCÍA GONDAR, Francisco (Dir.); BLANCO GONZÁLEZ, Cristina; CEREIXO SILVA, Amparo; GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Déborah; SUÁREZ VÁZQUEZ, Damián. *Bibliografía analítica da lingua galega (2004)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 2006.

GARCÍA GONDAR, Francisco (Dir.); CASTRO GARCÍA, Silvana. *Bibliografía analítica da lingua galega (2005 e complementos de 2004)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 2008.

GARCÍA GONDAR, Francisco (Dir.); ARAÚJO GARCÍA, María Teresa; DIZ GAMALLO, Inés; MONTEAGUDO CABALEIRO, María Teresa; VÁZQUEZ GRANDAS, Pilar. *Repertorio bibliográfico da lingüística galega: Desde os seus inicios ata 1994 inclusive*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro, 1995.

GOLDBACH, Maria. Metaphony in Portuguese 3rd Class -u(C)C-ir and -o(C)C-ir Verbs: Evidence from Modern Galician and Medieval Galician Portuguese. In: MAIDEN, Martin et al. (Ed.). *Morphological Autonomy. Perspectives from Romance Inflectional Morphology*. New York: Oxford University Press, 2011, p. 210-234.

GÓMEZ GUINOVART, Xavier. Recursos integrados da lingua galega para a investigación lingüística. In: NEGRO, Marta; ÁLVAREZ, Rosario; MOSCOSO, Eduardo (Ed.). *Gallaecia. Estudos de lingüística portuguesa e galega*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, 2017, p. 1037-1048. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/gl/publicacions/libros/gallaecia-estudos-de-linguistica-portuguesa-e-galega>>.

GROOTHUIS, Kim A. *The Inflected Infinitive in Romance*. Master Thesis in Linguistics, Leiden University, Faculty of Humanities, Leiden, 2015. Dispoñible en: <<https://hdl.handle.net/1887/34426>>.

HINZELIN, Marc-Olivier. L'interpolation dans les langues romanes: aspects diachroniques. In: ILIESCU, Maria; SILLER-RUNGGALDIER, Heidi; DANLER, Paul (Ed.). *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck 2007)*. II. Section 5a: Morphologie et syntaxe. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2010, p. 331-339.

HUBER, Joseph. *Altportugiesisches Elementarbuch*. Heidelberg: Carl Winter, 1933. [Tradución ao portugués: *Gramática do português antigo*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 1986].

LANCIANI, Giulia; TAVANI, Giuseppe (Coord.). *Dicionário da Literatura Medieval Galega e Portuguesa*. Lisboa: Caminho, 1993.

LOBO, Tania; CARNEIRO, Zenaide; SOLEDADE, Juliana; ALMEIDA, Ariadne; RIBEIRO, Silvana (Ed.). *Rosae. Lingüística histórica, história da língua e outras histórias*. Salvador: EDUFBA, 2012. Dispoñible en: <<https://repositorio.ufba.br/ri/handle/ri/16749>>.

LÓPEZ VIÑAS, Xoán. *Dicionario de afixos e voces afixadas do galego medieval*. A Coruña: Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, Departamento de Galego, Francés e Lingüística, 2015 (monografía 8 da *Revista Galega de Lingüística*). Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_8.pdf>.

LORENZO, Ramón. Galegische Koine = La koiné gallega. In: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (Ed.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL): II/2. Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete vom Mittelalter bis zur Renaissance = Les différentes langues romanes et leurs régions d'implantation du Moyen Âge à la Renaissance*. Tübingen: Max Niemeyer, 1995, p. 649-679.

MAGARINHOS, Luis. O marcador discursivo *mas*: Breve análise sincrónica e diacrónica da forma galego-portuguesa. *Boletim da Academia Galega da Língua Portuguesa*, 4 [= Homenagem ao Prof. Malaca Casteleiro], p. 127-136, 2011. Dispoñible en: <<http://arquivo.academiagalega.org/xmlui/handle/123456789/449>>.

MARIÑO PAZ, Ramón. *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 1998.

MARIÑO PAZ, Ramón. *Historia de la lengua gallega*. München: Lincom, 2008.

MARIÑO PAZ, Ramón. A vogal /i/ en posición átona final de palabra no galego medieval. *Revista de Filología Románica*, 26, p. 71-98, 2009. Dispoñible en: <<http://revistas.ucm.es/index.php/RFRM/article/view/RFRM0909110071A/9183>>.

MARIÑO PAZ, Ramón. Geschichte der gesprochenen Sprache in der Romania: Galicisch und Portugiesisch / Historia de la lengua oral en la Romania: gallego y portugués. In: ERNST, G.; GLEßGEN, M.-D.; SCHMITT, C.; SCHWEICKARD, W. (Ed.). *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania*. Vol. 3. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009, p. 2451-2459.

MARIÑO PAZ, Ramón. A variable morfolóxica *animais / animaes/ animás / animales* no galego contemporáneo. *Revista Galega de Filoloxía*, 12, p. 73-113, 2011. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/RGF_12_enteiro.pdf>.

MARIÑO PAZ, Ramón. O sufixo número-persoal da P2 do pretérito de indicativo no galego medieval. In: ÁLVAREZ, Rosario et al. (Ed.). *Ao sabor do texto: Estudos dedicados a Ivo Castro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 2013, p. 355-368. Dispoñible en: <<http://hdl.handle.net/10347/9489>>.

MARIÑO PAZ, Ramón. Traxectoria histórica dos resultados galegos do sufixo número-persoal latino *-TIS*. In: EIRÍN GARCÍA, Leticia; LÓPEZ VIÑAS, Xoán (Ed.). *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*. A Coruña: Universidade da Coruña, Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2014, p. 257-290. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_9.pdf>.

MARIÑO PAZ, Ramón. *Fonética e fonoloxía históricas da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 2017.

MARIÑO PAZ, Ramón; VARELA BARREIRO, Xavier. Historia da lingua galega. In: *Apéndice da Gran Enciclopedia Gallega: XXXIV. DACOSTA-JOSÉ*. A Coruña: Novos Veiros, 2000, p. 213-238.

MARIÑO PAZ, Ramón; VARELA BARREIRO, Xavier (Ed.). *Lingüística histórica e edición de textos galegos medievais*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2016 (anexo 73 de *Verba*).

MARIÑO PAZ, Ramón. *A lingua galega no solpor medieval*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, 2017. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/publicacion.php?id=4288>>.

MARTÍNEZ LEMA, Paulo. Toponomástica, documentación medieval y fenomenología lingüística: contribución para una gramática histórica de la lengua gallega. In: TORT I DONADA, Joan; MONTAGUT I MONTAGUT, Montserrat (Ed.). *Els noms en la vida quotidiana = Names in Daily Life: Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques: Annex = Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Direcció General de Política Lingüística, 2014, p. 1280-1289. Dispoñible en: <<http://dx.doi.org/10.2436/15.8040.01.132.pdf>>.

MONTEAGUDO, Henrique. Os cuantificadores existenciais nulla, nullo. Subsidios para a súa gramática histórica. In: *Letras primeiras. O Foral do Burgo de Caldelas, os primordios da lírica trobadoresca e a emerxencia do galego escrito*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2008, p. 269-312.

MONTEAGUDO, Henrique. Sobre a evolución da orde de constituíntes do predicado do latín ao galego. O testemuño do *Foral do Burgo de Caldelas*. In: BREA, Mercedes; FERNÁNDEZ REI, Francisco; REGUEIRA, Xosé Luís (Ed.). *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 2008, p. 535-550. Dispoñible en: <http://webspersoais.usc.es/export/sites/default/persoais/henrique.monteagudo/Descargas/Sobre_a_evolucixn_da_orde_de_constituxntes_do_predicado_do_latxn_ao_galego_xhomenaxe_a_A_Santamarinax_2008x.pdf>.

MONTEAGUDO, Henrique. *Cuita grand'e cuidado (A32) / coita grand'e coydado (B174)*. Estratigrafía da variación lingüística nos cancioneros trobadorescos. *Boletín da Real Academia Galega*, 374, pp. 209-299, 2013. Dispoñible en: <http://academia.gal/documents/10157/30509/BRAG_374.pdf>.

NEGRO ROMERO, Marta; ÁLVAREZ, Rosario; MOSCOSO, Eduardo (Ed.). *Gallaecia. estudos de lingüística portuguesa e galega*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2017. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/gl/publicacions/libros/gallaecia-estudos-de-linguistica-portuguesa-e-galega>>.

NUNES, José Joaquim. *Compêndio de gramática histórica portuguesa. (Fonética e Morfologia)*. Lisboa: Livraria Clássica, 1919.

PARKINSON, Stephen. *Des ata até trões: A Family of Galician-Portuguese Prepositions and Conjunctions in the Cantigas de Santa Maria*. In: DUBERT GARCÍA, Francisco; REI-DOVAL, Gabriel; SOUSA, Xulio (Ed.). *En memoria de tanto miragre: Estudos dedicados ó profesor David Mackenzie*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 2015, p. 113-124.

PENAS IBÁÑEZ, María Azucena. Interferencia gramatical latina en el infinitivo flexionado iberorromance: hipótesis sintáctica = Latin Grammatical Interference in the Iberianromance Inflected Infinitive: A Syntactic Hypothesis. *RILCE. Revista de Filología Hispánica*, 30/2, p. 525-558, 2014. Dispoñible en: <<https://www.unav.edu/publicaciones/revistas/index.php/rilce/article/view/233>>.

PÉREZ CAPELO, Carolina. *Toponimia e variación dialectal en galego: Os topónimos rematados en -oa, -oá, -úa, -uá*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, Servizo de Publicacións, 2015.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Mantenimiento y cambio lingüístico: fricativas sibilantes en gallego = Language Maintenance and Change: Fricative Sibilants in Galician. *Revista de Filología Románica*, 31, Número especial, p. 151-168, 2014. Dispoñible en: <<http://revistas.ucm.es/index.php/RFRM/article/view/51028>>.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. Factores internos e externos nos cambios fonolóxicos do galego actual. In: CHAUVENAU, Jean-Paul; BARBATO, Marcello; FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés (Ed.). *Actes du XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Nancy, 15-20 juillet 2013): Section 8. Linguistique variationnelle, dialectologie et sociolinguistique. Strasbourg: ÉLiPhi, 2015, p. 221-233. Dispoñible en: <<http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-8/CILPR-2013-8-Regueira.pdf>>.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís (Coord.); ARIAS FREIXEDO, Xosé Bieito; BOULLÓN AGRELO, Ana Isabel; CIDRÁS ESCÁNEO, Francisco Antonio; GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto Xosé; MARIÑO PAZ, Ramón; RIVEIRO COSTA, Xesús; TATO PLAZA, Fernando R. Bibliografía de lingüística galega. *Cadernos de Lingua*, 1, 1990, p. 165-200 (I); 2, 1990, p. 155-210 (II); 3, 1991, p. 175-194 (III); 4, 1991, p. 151-161 (IV); 5, 1992, p. 119-148 (V).

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís. *Guía bibliográfica de lingüística galega*. Vigo: Xerais, 1996. Dispoñible parcialmente en: <<http://www.usc.es/~ilgas/Biblio00.html>>.

REGUEIRA FERNÁNDEZ, Xosé Luís; FERNÁNDEZ REI, Elisa (Ed.). *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, 2017.

RODRÍGUEZ GUERRA, Alexandre. Verbo da orde relativa dos constituíntes oracionais non-clíticos do latín ó galego medieval. *Verba*, 31, p. 151-186, 2004. Dispoñible en: <<http://hdl.handle.net/10347/3415>>.

RODRÍGUEZ GUERRA, Alexandre. *A oración en galego medieval (AOGM): O banco de datos sintácticos medievais do ILG*. *Cadernos de Lingua*, 30-31, p. 123-150, 2009. Dispoñible en: <<http://academia.gal/documents/10157/23708/Cadernos+30-31.pdf>>.

RODRÍGUEZ GUERRA, Alexandre (Ed.). *Lingüística histórica e dialectoloxía: coordenadas do cambio lingüístico*. Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2017.

RODRÍGUEZ LORENZO, David. The Diatopic Development of Aspects of Twentieth-Century Galician. A Contrastive Analysis of Linguistic Geography Data = Evolución diatópica dalgúns aspectos do galego no s. XX. Análise contrastiva dos materiais que ofrece a xeografía lingüística. *Dialectologia*, Special Issue, III [= *Linguistic Atlas of the Iberian Peninsula (ALPI): Progress and Perspectives*], p. 143-156, 2012. Dispoñible en: <http://www.publicacions.ub.edu/revistes/ejecuta_descarga.asp?codigo=810>.

RODRÍGUEZ, José Luis. *Caer/cair e similares*. Algúns apontamentos filolóxico-lingüísticos. In: EIRÍN GARCÍA, Leticia; LÓPEZ VIÑAS, Xoán (Ed.). *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*. A Coruña: Universidade da Coruña, Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2014, p. 319-350. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_9.pdf>.

SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. Aproximación a los pronombres demostrativos en el gallego-portugués medieval. In: *Aproximaciones y revisiones medievales: historia, lengua y literatura*. México, D.F.: El Colegio de México; Universidad Nacional Autónoma de México; Universidad Autónoma Metropolitana, 2013, p. 139-177. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/Repository/Publications/Drafts/1431683050438_Aproximacion_a_los_pronombres.pdf>.

SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. O réxime nos verbos galegos: da lingua medieval á contemporánea. In: CASANOVA HERRERO, Emili; CALVO RIGUAL, Cesáreo (Ed.). *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas (Valencia 2010)*. II. Sección 2: Descripción histórica y/o sincrónica de las lenguas románicas: morfología, sintaxis. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2013, p. 361-369.

SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. Aproximación aos pronomes demostrativos nos primordios da Idade Moderna. In: EIRÍN GARCÍA, Leticia; LÓPEZ VIÑAS, Xoán (Ed.). *Lingua, texto, diacronía. Estudos de lingüística histórica*. A Coruña: Universidade da Coruña, Departamento de Galego-Portugués, Francés e Lingüística, Área de Filoloxías Galega e Portuguesa, 2014, p. 351-368. Dispoñible en: <http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_9.pdf>.

SÁNCHEZ REI, Xosé Manuel. As estruturas pleonásticas en galego na lingua medieval. O caso dos pronomes clíticos. In: PETROV, Petar; QUINTINO DE SOUSA, Pedro; LÓPEZ-IGLESIAS SAMARTIM, Roberto; TORRES FEIJÓ, Elias J. (Ed.). *Avanços em Ciências da Linguagem*. Faro; Santiago de Compostela: Associação Internacional de Lusitanistas; Através Editora, 2014, p. 133-144.

SCHULTHEIS, Maria Luiza Carrano. *The Future Subjunctive in Galician-Portuguese: A Review of Cantigas de Santa Maria and A Demanda do Santo Graal*. Ph. D. Dissertation, University of California at Los Angeles, Los Angeles, 2010. Dispoñible en: <<http://search.proquest.com/docview/304850982>>.

SITARIDOU, Ioanna. A Comparative Study of Word Order in Old Romance. *Folia Linguistica*, 46/2, p. 553-604, 2012. Dispoñible en: <<http://dx.doi.org/10.1515/flin.2012.019>>.

SOUSA FERNÁNDEZ, Xulio. Xeolingüística e cambio lingüístico: gheada e seseo no ALPI e no ALGa. In: ILIESCU, Maria; SILLER-RUNGGALDIER, Heidi; DANLER, Paul (Ed.). *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck 2007)*. I. Section 10: Sociolinguistique et dialectologie. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2010, p. 257-267. Dispoñible en: <<http://www.researchgate.net/publication/317184810>>.

SZIJ, Ildikó; KABATEK, Johannes. Historia interna del gallego: sistema fónico y gráfico, morfología, sintaxis, léxico y formación de palabras = Interne Sprachgeschichte des Galicischen: Laut- und Schriftsystem, Morphologie, Syntax, Wortschatz und Wortbildung. In: ERNST, Gerhard; GLESSGEN, Martin-Dietrich; SCHMITT, Christian; SCHWEICKARD, Wolfgang (ed.). *Romanische Sprachgeschichte = Histoire linguistique de la Romania: Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen = Manuel international d'histoire linguistique de la Romania*, 3. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008, p. 3152-3168.

VARELA BARREIRO, Xavier. Un proxecto do ILG no abalo da *Gramática Histórica da Lingua Galega*. In: ÁLVAREZ BLANCO, Rosario; FERNÁNDEZ REI, Francisco; SANTAMARINA, Antón (Ed.). *A Lingua Galega: historia e actualidade: Actas do I Congreso Internacional (Santiago de Compostela, 16-20 de setembro de 1996)*. Vol. II. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega; Instituto da Lingua Galega, 2004, p. 649-684. Dispoñible en: <<http://consellodacultura.gal/mediateca/documento.php?id=243>>.

VARELA BARREIRO, Xavier. Un novo glosario do *Cancioneiro da Ajuda*. A microestrutura das entradas verbais. *Estudos de Lingüística Galega*, 2, p. 141-171, 2010. Dispoñible en: <<http://www.usc.es/revistas/index.php/elg/article/view/1512/1382>>.

VARELA BARREIRO, Xavier. Achegas recentes á cronoloxía do alomorfo nasal do clítico CD de 3ª persoa. In: DUBERT GARCÍA, Francisco; REI-DOVAL, Gabriel; SOUSA, Xulio (Ed.). *En memoria de tanto miragre: Estudos dedicados ó profesor David Mackenzie*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 2015, p. 213-224. Dispoñible en <<http://hdl.handle.net/10347/13597>>.

VARELA BARREIRO, Xavier; MARIÑO PAZ, Ramón. A microestrutura dos adxectivos nun novo glosario do *Cancioneiro da Ajuda*. In: BRITO, Ana María; SILVA, Fátima; VELOSO, João; FIÉIS, Alexandra (Org.). *XXV Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística: Textos Seleccionados (Lisboa, 22, 23 e 24 de Outubro de 2009)*. Porto: Associação Portuguesa de Linguística, 2010, p. 531-548. Dispoñible en: <<http://www.apl.org.pt/docs/actas-25-encontro/38-Ram%C3%B3n%20Marino.pdf>>.

VIARO, Mário Eduardo. Sobre a origem das preposições ibero-românicas *hasta, ata* e *até* = Concerning the Origin of the Iberian Romance Prepositions *hasta, ata* and *até*. *Estudos de Lingüística Galega*, 5, p. 189-212, 2013. Dispoñible en: <<http://www.usc.es/revistas/index.php/elg/article/view/1346/1182>>.

VIARO, Mário Eduardo (Org.). *Morfologia histórica*. São Paulo: Cortez Editora, 2014.

WILLIAMS, E. B. *From Latin to Portuguese. Historical Phonology and Morphology of the Portuguese Language*. Philadelphia; London: Oxford University Press, 1938. [Tradución ao portugués: *Do Latim ao Português*. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro, 1961; 1975].

Recursos na Internet

BILEGA = GARCÍA GONDAR, Francisco (Dir.) et al. *BILEGA: Bibliografía Informatizada da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 1998-. Dispoñible en: <<http://www.cirp.gal/bdo/bil/>>.

BVG = Universidade da Coruña. *Biblioteca Virtual Galega*. A Coruña: Universidade da Coruña. Dispoñible en: <<http://bvg.udc.es/>>.

CGPA = VARELA BARREIRO, Xavier (Dir.). *Corpus Galego-Portugués Antigo*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Recurso en probas, proximamente dispoñible.

CIGPM = VARELA BARREIRO, Xavier; XAVIER, Maria Francisca (Dir.). *Corpus Informatizado Galego-Portugués Medieval*. Santiago de Compostela; Lisboa: Instituto da Lingua Galega; Centro de Lingüística da Universidade Nova de Lisboa. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/CIGPM/>>.

CIPM = XAVIER, Maria Francisca (Dir.). *Corpus Informatizado do Português Medieval*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade Nova de Lisboa. Dispoñible en: <<http://cipm.fcsh.unl.pt/>>, <<http://ilg.usc.es/CIPM>>.

CLUVI = GÓMEZ GUINOVART, Xavier (Dir.). *Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo*. Vigo: Seminario de Lingüística Informática da Universidade de Vigo. Dispoñible en: <<http://sli.uvigo.es/CLUVI/>>.

CMG-P = LOPES, Graça Videira; FERREIRA, Manuel Pedro et al. *Cantigas Medievais Galego Portuguesas [base de dados online]*. Lisboa: Instituto de Estudos Medievais, FCSH/NOVA. Dispoñible en: <<http://cantigas.fcs.unl.pt>>.

CODOLGA = LÓPEZ PEREIRA, Eduardo (Dir.). *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en: <<http://corpus.cirp.es/codolga/>>.

CORGA = LÓPEZ, Marisol (Dir.). *Corpus de Referencia do Galego Actual*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en: <<http://corpus.cirp.es/corga>>.

DdD = SANTAMARINA, Antón. *Dicionario de dicionarios*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://sli.uvigo.gal/ddd/>>.

DdDGM = GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto (Dir.). *Dicionario de dicionarios do galego medieval*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://sli.uvigo.gal/ddgM/>>.

GLOSSA = FERREIRO, Manuel (Dir.). *Glosario da poesía medieval profana galego-portuguesa*. A Coruña: Universidade da Coruña. Dispoñible en: <<http://glossa.gal/>>.

GMH = VILLARES, Ramón (dir.). *Gallaeciae Monumenta Historica*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. Dispoñible en: <<http://gmh.consellodacultura.org/>>.

GONDOMAR = GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto; ÁLVAREZ, Rosario (Dir.). *Corpus dixital de textos galegos da Idade Moderna*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Información en: <<http://ilg.usc.es/gl/proxectos/gondomar-corpus-dixital-de-textos-galegos-da-idade-moderna-catalogacion-multiedicion>>.

MedBD = BREA, Mercedes (Dir.). *Base de datos da Lírica Profana Galego-Portuguesa*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en: <<https://www.cirp.gal/pls/bdo2/f?p=MEDDB3:2:4436882194524521146>>.

PC = FERREIRO, Manuel (Dir.). *Proxecto Cantigas*. A Coruña: Universidade da Coruña. Dispoñible proximamente en: <<http://universocantigas.gal>>.

TILG = SANTAMARINA, Antón (Dir.). *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/TILG/>>.

TLPGP = ÁLVAREZ, Rosario (Coord.). *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/Tesouro>>.

TMILC = VARELA BARREIRO, Xavier (Dir.). *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Castelá en Galiza*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://ilg.usc.es/TMILC-G/>>.

TMILG = VARELA BARREIRO, Xavier (Dir.). *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<https://ilg.usc.es/tmilg/>>.

XELMÍREZ = VARELA BARREIRO, Xavier (Dir.). *Corpus Lingüístico da Galiza Medieval*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en: <<http://sli.uvigo.es/xelmirez/index.php>>.